

ÇAĞDAŞ İSVİÇRE-ALMAN EDEBİYATINA, GENEL BİR BAKIŞ

Yıldız ECEVİT

Avrupa'da devlet kavramı 19. yüzyılda ulusçuluk düşüncesiyle birleşir. Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğundaki siyasal biçimlenmenin özünde bu yönelme görülür. Fransa, Almanya, İtalya gibi ülkelerde, ülkenin adından da anlaşıldığı üzere, belirli bir dili konuşan insanların oluşturduğu ulusal topluluklar söz konusudur. İsviçre tarihinde ise bu yıllar < ulus > kavramının çeşitli boyutlarda tartışıldığı bir polemik ortamını yansıtır.

Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Retoromanca konuşulan, Protestan, Roma-Katolik, Eski Katolik mezhepleri ile Musevi dinine bağlı insanların yaşadığı İsviçre, çağımızda Kanada ve Sovyetler Birliği'nde de görülen konfederatif devletlerin ilk örneğidir. Çeşitli ırklardan gelen ve bir devlet çatısı altında kader birliği yapan bu ülkenin insanları, geliştirdikleri bilinçle bir ulus yaratmışlardır, İsviçre için bir anlamda, AET ile ilk adımı atılan, birleşik Avrupa'ya giden yolda bir öncü, yıllar önce kurulmuş bir mikro Avrupa birliğidir de denebilir.

Böylesine karmaşık bir etnik yapı gösteren İsviçre'nin kendine özgü özellikler içeren edebiyatı olup olmadığı, yani bir İsviçre edebiyatından söz edilip edilemeyeceği uzun yıllar tartışıldı, hâlâ da tartışılmakta, İsviçre'de edebiyat ürünleri büyük ölçüde üç komşu ülkede konuşulan dillerde, Almanca, Fransızca, ve İtalyanca olarak yazılmıştır. Latince ile bir tür Alman diyalektinin karışmasından oluşan ve yalnızca 50.000 kişinin konuştuğu Retoroman dilinde yazılanlar ise sayı olarak fazla değildir, İsviçre'de dilleri konuşulan komşu ülkelerin gerek coğrafi alan, gerekse insan faktörü açısından tartışılmaz üstünlüğü, İsviçre'de oluşan edebiyatın bu ülkelerin kültürel potası içinde erimesine, onların bir parçası olarak anılmasına yol açmıştır.

Ortak dil ve saç renginin rastlantısal olarak biraraya getirdiği uluslardan farklı olduklarını, bilinçli olarak bir toplum yarattıklarını vurgu-

layan ve İsviçre'nin kendine özgü bir ulusallığından söz eden Gottfried Keller bile, Almanya, Fransa ve İtalya'nın kültürel etkisini doğal bulur ve bu ülkelerin kültürel potansiyeb'nden yararlanılması gerektiğini vurgular¹, C.F. Meyer ise özgün bir isviçre edebiyatı düşünüyü «saçmalık» olarak nitelendirir². Görüldüğü gibi İsviçreli yazarlar, kültür ile devlet ve ulusallık kavramlarını birbirlerinden ayırmaktalar.

Ancak yine de, ülkenin sosyokültürel yapısında görülen pluralist oluşum ve coğrafi faktörler, bu ülkede ortaya çıkan edebiyat ürünlerinde belirli bazı özellikleri ön plana geçmesine yol açmıştır. İsviçreli yazar da, yaşadığımız çağın evrensel gerçeklerini bu özelliklerle yoğurarak sergiler. İsviçre Alman kesiminde görülen özelliklerin başında gerçeğe ve pragmatik yaklaşım gelmektedir.

Gerçekçi nedenlerle varlıklarını sürdürebilmek için birararaya gelen, çeşitli ırklardan oluşan bu ölge insanların kurdukları toplumun yapısında kendine özgü bazı biçimlenmeler görülür. Bu biçimlenmeler edebiyatta da yankısını bulmuştur. Ernst Jenny ve Virgile Rossel 1910'da yayınladıkları "İsviçre Edebiyat Tarihi" adlı kitaplarında, İsviçre edebiyatında ulusal öge olarak "özgür, muhafazakâr ve realist bir yaşam bilinci"nin altını çizerler. "Olaylara soğukkanlı yaklaşım, abartısız bir anlatı" İsviçre edebiyatının ortak özellikleridir bu yazarlara göre.

Toplumdaki pragmatik yaklaşım, Luther'in çağdaşı İsviçreli reformatör Ulrich Zwingli'nin (1484 - 1513) görüşlerinde son derece çarpıcı bir biçimde sergilenir. Zwingli, devletin politik, ekonomik ve askerî düzeniyle ilgili görevler, bir inanç bazında ele almabiliyorlarsa eğer, ibadetle eşdeğerlidir görüşünü getirir. Toplum hizmetini ibadetle eşdeğerli tutan, pratik yaşama yönelik bu bakış açısı, birçok edebiyat yapıtının biçimlenmesi ve toplum tarafından benimsenmesinde en başta gelen ölçütlerden biridir. Gotthelf'i ulusal şair yapan, Gottfried Keller'in toplum tarafından yüceltilmesine neden olan, yapıtlardaki estetik boyuttan çok, burjuva toplumunun değerlerine sadık kalmaları, birlik ve beraberlik ruhunu yansıtma larıdır büyük ölçüde.

Edebiyat tarihçisi Emil Ermatinger, İsviçre'nin doğudan veya batıdan gelen etkilere her zaman açık olmadığını, düşünce ve sanat akımlarını adeta doğal bir süzgeçten geçirdiğini; bunlardan, toplum yaşamı-

1 Bkz: Siegfried Lang, Lesebuch schweizerischer Dichtung. Nachwort, Verlag: Schweizerischer Bucherierunde, Zülich 939, S. 28S.

2 Bkz.: Emil Ermatinger, Dichtung und Geistesleben der deutschen Schweiz, Münih 1933, s. 11.

nın biçimlenmesinde pratik yarar sağlayacak olanlar için gelişme ortamının kendiliğinden oluştuğunu söyler. Alman romantizm akımı, uygulamada pratik bir yarar sağlamadığından olsa gerek, İsviçre'nin düşünce ve sanat boyutunu pek etkilemezken, 19. yüzyılın materyalist eğilimli akımlarının İsviçre edebiyatı üzerindeki etkileri büyük olmuştur.

Almanca konuşulan kesimde 19. yüzyılın en çok yankı uyandıran edebiyatçısı, son derece muhafazakâr özelliklere sahip bir yazardır. Jeremias Gotthelf adıyla ün yapan bu Bern'li rahip, toplumdaki geleneklerin sürdürülmesi için edebiyat alanında bir savaş verir adeta. Küçük burjuva dünyasının yazarı Gottfried Keller yine bu yıllarda, toplum düzenini güçlendirmeyi ve bireylerde ruhsal soyluluk yaratmayı amaçladığı herbiri güçlü birer sanat ürünü olan yapıtlarıyla edebiyat tarihinin en büyük isimleri arasında yer almıştır.

İsviçre kültür ve edebiyat tarihine kısa bir bakış, bu alandaki ürünlerin, toplumun yapısındaki genel eğümlere koşturularak, gerçekçi ve pragmatik bir yön gösterdiğim, konservatif din ve ahlak motifleri içerdiğini, eğitici ve yönlendirici özellikler taşıdığını ortaya koyar. İsviçre'de güdümlü edebiyatın en uç örnekleri 19. yüzyılda Wilhelm ve 20. yüzyılda Hitler dönemlerinde ortaya çıkar. Almanya'nın saldırgan ulusalcı politikasına karşı, İsviçre'de bir öz savunma niteliğinde, ulusal bilinç altında toplanma eğilimi görülür. Edebiyatta yerel konular ve İsviçre doğasının işlendiği köy romanlarının ağır bastığı bu dönemlerin en ilginç, I I , Dünya Savaşı sırasında « manevi ülke savunması » adı altında sürdürülen kampanyadır. Bu kampanyanın stratejisinin özünü, ulusal bilincin güçlendirilmesi ve ülkenin tüm kaynaklarının bu yönde seferber edilmesi oluşturur. Edebiyatın da bu amaçla güdümlü bir yapı gösterdiği, ulusalcı olmayan, birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirici öğeler taşımayan edebiyat ürünlerinin dışlandığı görülür. Edebiyatı doktriner kalıplara oturtmaya çalışan, yalnız içerikte değil, biçimde de tüm yeniliklere karşı olan "manevi ülke savunması" yılları, edebiyat alanında son derece kısır geçmiş, arkaik oluşumlara yol açmıştır.

İsviçre edebiyatında görülen gerçekçi ve pragmatik eğilim, çağdaş edebiyatta da çeşitli boyutlarda kendini gösterir. Savaş sonrasında yetmişli yıllara kadar olan dönemde, büyük edebiyat ustaları Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt'ta da örnekleri görülen eleştirel bilinç, bu geleceğin bir uzantısı olarak da ele alınabilir.

Edebiyat bilimcileri, bu ülkenin edebiyatında en çok kullanılan türün düzyazı olmasını; essayistik ve anı gibi dallarda çok

fazla ürün verilmesini toplumdaki gerçekçi yaklaşıma, somutlaştırma eğilimine bağlıyorlar genelde, içe dönük öznel bir yapıya sahip olan şiirle, özde anarşik ve kışkırtıcı bir yapısı olan tiyatro, İsviçre edebiyatında az kullanılan türlerdir. I I . Dünya Savaşı sonuna kadar önemli bir tiyatro yazarının çıkmaması da bunun bir göstergesidir. Kendisi de İsviçreli burjuva aydınının bir prototipi olan edebiyat tarihçisi Ermatinger, düzyazı anlatı türünü, toplumsal düzene güveni sonsuz, gerçekçi İsviçre toplumu için en uygun edebiyat türü olarak nitelendiriyor.

İsviçre edebiyatında en çok ürün verilen düzyazı türleri arasında edebiyat eleştirisinin de bulunduğu dikkati çekmektedir. Ülkenin özel sosyokültürel yapısı, edebiyat eleştirisi dalının yerleşmesinde ve yaygınlaşmasında önemli bir rol oynar. Kültür pluralizmi nedeniyle karşıtlıkların günlük yaşamda bile gözlemlendiği bu ülkede, kişinin kendisine ve çevresine karşı farkında olmadan yarattığı eleştirel bilinç, üniversitelerin Alman Edebiyatı kürsülerinde bilimsel bir boyut kazanır. Bu kürsülerde «karşılaştırmalı edebiyat» ve «edebiyat eleştirisi» alanlarında yapılan çalışmaların sayısı hayli kabank olup, ülkede geniş kapsamlı bir essayistik geleneği bulunmaktadır. Eduard Korrodi, Emil Ermatihger, Gotthard Jedb'ncka, Max Rychner, Emil Staiger, Walter Muschg, Cari J. Burckhardt, Werner Kaegi, Gerda Zeltner, Fritz Ernst, Manfred Gsteiger ve Elsbeth Pulver bu geleneğin uluslararası alanda ün yapmış isimleri arasında sayılabilir. Âna edebiyat türlerindeki yapıtların çoğu ülke sınırlarını aşamazken, deneme türünün dünyada yankı bulması, 1950'li yıllarda bu türün İsviçre edebiyatının temelini oluşturduğu kanısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

20. yüzyıl İsviçre edebiyatında, deneme türünün yanısıra, anı, gezi notları ve otobiyografi gibi «{edebiyatın yan dallarında» ortaya çıkan yapıtların sayısının oldukça fazla olması dikkati çekmekte. Yapıtları, kendi düşünceleri ve yaşamlarından kesitler veren ve kurgusaldan çok gerçek öğeler içeren bu yazarlar arasında otuzlu yılların avangardistlerinden Cari J. Burckhardt da bulunmakta. Aynı zamanda tarihçi olan yazarın « Küçük Asya Gezisi) adlı kitabı, onun Türk tarihinin önemli bir kesitinde (Kurtuluş Savaşı sonrası) Anadolu içinde yaptığı bir gezi ile ilgili anılarını içerir.

Özellikle yetmişli yıllarda revaçta olan, daha çok marjinal yaşam öykülerinin yoğun olduğu günlük türünün doruk noktasında Max Firsch' in günlükleri görülür. Birçok eleştirmen tarafından yazarın en güçlü

yapıtları diye nitelendirilen bu günlükler, gerçek ve kurgusalın birbirine yoğrulmasından oluşur.

İsviçre-Alman edebiyatının son otuz yıl içindeki en belirgin özelliklerinden biri olan «dile kuşkuyla yaklaşma eğilimi» de, eleştirel bilincin bir ürünü olduğu kadar İsviçre-Alman kesimindeki dil ikileminden de kaynaklanmaktadır. Sözcükler ve içerdikleri anlamlar ile gerçekte söylenmek istenilen arasındaki gerilim, çağdaş yazar ve felsefecilerin ele aldıkları konuların başında gelmektedir. Geleneksel yaşam biçiminin iletişim aracı olan dilin yardımıyla, toplum sisteminin dışında bir düşünce yapısını yansıtmak isteyen çağdaş yazarın sorunsalı, «dil karamsarlığı» veya «dil kuşkusunu» diye adlandırılan olguda düğümlenmektedir, isviçre gibi, burjuva yaşam biçiminin en katı kalıpları içinde sürdürüldüğü bir ülkede, avangard özellikler taşıyan 1950 sonrası yazarlarının, kullandıkları dile karşı duydukları kuşkuyu anlamak fazla zor olmamakta.

Dile kuşkuyla yaklaşma olgusu, özellikle çağdaş isviçre edebiyatında motif düzeyinde de kendini gösterir. Max Frisch, Otto F. Walter, Hans Albrecht Moser ve diğer bir çok yazarın yapıtlarında dilsizlik motifini kullandığı görülür. Otto F. Walter'in ünlü romanı "Dilsiz"de olduğu gibi, suskun, konuşmayan roman kahramanlarının çokluğu dikkati çekmektedir. Ünlü tiyatro ustası Dürrenmatt'ın son yapıtlarında da aynı eğilim göze çarpar. Yazarın son oyunlarında ağırlık merkezini replikten oyuncuya kaydırmakta olduğu görülür.

Çağdaş İsviçre edebiyatında, ülkenin yerel özellikleriyle paralellik gösteren bir eğilim de, «darlık duygusu» ve «kaçma» motiflerinin dikkati çekecek kadar çok kullanılmasıdır. 41.000 km² alanı olan dağlarla kaplı bu küçük ülkede, dağlar ve yüksek tepelerle sınırlanmamış bir görüş alanı yok gibidir. Bu coğrafi darlığa, büyük denizlere uzaklık ve önemli kültür metropollerinin bulunmaması gibi özellikler de eklenir. Bu durum, bölge insanında edebiyatta da yankısını bulan iki değişik karakter öğesinin oluşumuna yol açar: içe dönüklük ve kendi kendine yetme eğilimi ile kaçma, uzaklara gitme özlemi. Ülke ekonomisindeki büyük atılımlar coğrafi konumun yarattığı «darlık» duygusunu bir ölçüde ortadan kaldırmışsa da, küçük devlet kompleksi halâ süregelmektedir.

Özellikle Max Frisch'de çok belirgin olan «darlık» duygusu, yazarlarda değişik biçimlerde kendini gösterir: Tarihin dışında yaşama; büyük

ulusların ve kültürlerin arasında bir yerde sıkışıp kalma ve küçük bir devletin sınırları içinde yaşamanın insana verdiği ikincil olma duygusu.

Ancak bu gerçekliği yalnızca coğrafi kalıplar içinde değerlendirmek yüzeysel olur. Teknolojik gelişmenin uzaklık ölçütlerini göreceleştirdiği çağımızda, bu olgu aynı zamanda maddeci küçük burjuva yaşantısının kısıtlı ruhsal boyutunun yarattığı dar kalıplar ile aydınının bakış açısının çatışmasından, oluşmaktadır. Bu maddesel ve ruhsal kökenli «darlık > duygusu bir yandan edebiyatta yoğun bir toplum eleştirisi biçiminde ortaya çıkarken, diğer yandan da somut anlamda < geniş > bir dünyanın sergilenmesine neden olmuştur. Max Frisch'de Amerika, Guatemala ve Meksika "Homo Faber" ve "Stiller" romanlarında yer alırken, Jürg Federspiel ve Jeanlouis Cornuz Amerika'yı eleştirel bir uzaklıktan anlatırlar. Katmandu, Çin ve Ortadoğu da İsviçreli yazarların uzamsal boyutu arasındadır.

1950'lerin ilk yılları, İsviçreli çağdaş iki büyük edebiyat ustasının ilk ürünlerini verdikleri yıllardır. Max Frisch düzyazı anlatı türünde, Friedrich Dürrenmatt da tiyatro alanında dünya çapında ün yaparlar. Bu, uzun süre kendi sınırları içinde kapanıp kalmış ve büyük bir isim çıkaramamış olan İsviçre-Alman edebiyatında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Frisch, bireye ve topluma yönelik bir eleştiri çerçevesinde, kimlik bunalımını içindeki çağdaş insanı anlatırken, romanlarında avangardist biçim öğeleriyle anlatı türünün sınırlarını zorlamakta, Dürrenmatt ise Brecht'in epik tiyatrosundan yola çıkarak, absürde kaçan komedi öğeleri kullanmakta, tiyatrodaki zaman ve uzam kavramlarını ortadan kaldıran denemelerde bulunmaktadır. Bu iki yazar da, İsviçre savaş sonrası edebiyatının ikinci kuşak yazarlarını büyük ölçüde etkilemiş, yeni bir dönemin öncüleri olmuşlardır.

Altmışlı yıllar İsviçre edebiyatında burjuva edebiyatı geleneğinin sonudur. Toplumsal angajmanın yoğunluğunu koruduğu, çoğu birer çağ romanı görünümündeki bu yapıtlarda, nouveau romanın biçimsel etkisinin yanısıra dikkati çeken diğer bir olgu da, çağdaş dünyada bireyin konumu sorunsalıdır. Otto F. Walter parçalanmış bireyin kendine güvensizliğini biçime de yansıtarak, < ben > veya < o > anlatımını kaldırmış, onun yerine «sen» ve kolektiflik anlamı içeren < biz > anlatımını getirmiştir. Jörg Steiner'in figürleri ise suskunluğun sınırındadırlar. Paul Nizon, çağın bir hastalığını, iletişim eksikliğini yapıtlarında vurgularken, Adolf Muschg'da ana sorunsal aydınının çağı ile olan ilişkisidir.

Altmış kuşağı yazarlarında düzyazı türü yine ön sıradadır. Aynı yılların diğer Batı ülkeleri edebiyatlarında görülen bir olgu, İsviçre-Alman edebiyatının da özellikleri arasındadır: «Düzyazıda türsel sınıflandırmaların ortadan kalkması >. Kısa roman, öykü ve noveli birbirinden ayırdetmek olanak dışıdır neredeyse. Metinlerin biçimsel çok yönlülüğü, düzyazı ve şiirin ritmik düzyazıda çakışması; günlük, anı ve kurgusal düzyazının birbirine karışması, artık geleneksel edebiyat ürünlerinde olduğu gibi bir yapının belirli bir türsel kalıba oturtulmasını engellemektedir.

Yetmişli yıllarda İsviçre edebiyatında büyük biçim yenilikleri görülmez. Daha önceki dönem yazarlarından farklı oldukları yön, savaş sonrası edebiyatının siyasal içerikli toplumsal boyutunun, bunlarda yerini bireysel yaşantının daha ağırlıklı olduğu bir başka boyuta bırakmasıdır. İsviçre edebiyatının her döneminde var olan toplumsal angajman, sağ-sol ayırımının üstünde, daha geniş, kapsamlı, daha derin bazı düşünce ve davranış biçimleri arasındaki gerilimde ortaya çıkar: Bireyselin şablonlaşmaya, yaşamakta olanın kalıplaşmaya, yaşamın teknokrasiye ve doğal olanın kurallara karşı savunulması bu dönem yapıtlarının ortak özelliğidir. Öznelliğin ana tonu oluşturduğu yetmişli yıllar, İsviçre edebiyatında şiir türünün en çok kullanıldığı dönemdir. Doğanın teknolojiye kurban edilmesi ise, ülkesinin doğal güzellikleriyle gurur duyan İsviçreli şairin en çok kullandığı konular arasındadır.

Kendi toplumu içinde bile değişik ırklardan insanların yer aldığı İsviçreli yazarın < • yabancılık > konusunu oldukça fazla işlemesi bir rastlantı olmasa gerek. İsviçre'de çalışan yabancı işçileri, çoğunlukla İtalyan ve İspanyolları konu alan romanlar ile toplumun katı burjuva değer ölçüleri arasında sıkışıp kalmış aydınının yabancı konumunu vurgulayan yapıtlar son yıllarda daha da artmış durumdadır.

İsviçre edebiyatında yetmiş sonrası yıllardan günümüze kadar olan zaman kesitinde görülen en önemli gelişmelerden biri de, kadın yazarların sayısında görülen büyük artıştır, 1971 yılına kadar siyasal haklardan yoksun bulunan İsviçreli kadın yazarlar, olayları ve insan ilişkilerini algılayışlarındaki olağanüstü duyarlılıkla dönemin en çok övgü alan yazarlarının başında gelmektedir. Yetmiş sonrası yıllara damgasını vurmuş bu kadın yazarlar arasında Verena Stefan, Christina Brunner, Erica Pedretti ve Maja Beutler sayılabilir.

Zaman zaman toplumsal angajman açısından güdümlü diyebileceğimiz bir boyuta ulaşan gerçekçi ve pragmatik yaklaşım; « uzun yıllar kurgusaldan çok deneme, anı ve otobiyografi gibi gerçek öğeler içeren dallar-

da yoğunlaşma ve düzyazı anlatı türünün yaygın kullanımı>, İsviçre edebiyatında kökleri yüzyıllar içine uzanmış sosyokültürel nedenlere bağlı geleneksel diyebileceğimiz eğilimlerdir. Ayrıca, dile kuşkuyla yaklaşma; biçimle bütünleşen hem soyut hem de somut düzeydeki darlık duygusu; çağdaş teknoloji toplumu insanının kimlik bunalımı, kaçma ve yabancılık motifleri, yalnızca İsviçre edebiyatına özgü olmamakla birlikte, sosyokültürel koşullar nedeniyle bu ülke edebiyatında belki de diğer birçok ülkeden daha uygun bir ortam bulmuştur.

İsviçre'nin Alman, Fransız ve İtalyan kesimi edebiyatlarının adı geçen dilleri konuşan komşu ülkelerin edebiyatlarından büyük ölçüde etkilendiği bir gerçektir. Ancak yine de yerel faktörlerin, özellikle İsviçre-Alman kesiminin edebiyatında, Almanya'da ortaya çıkan edebiyattan daha ayrımlı bir gelişmeye yol açmış olduğu da gözardı edilemez.

Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız, sosyokültürel, tarihsel ve hatta coğrafi kökenli özellikler çerçevesinde ülke edebiyatında ortaya çıkan bu ayrımlı gelişme nedeniyle, özgün bir İsviçre edebiyatından sözedilip edilemeyeceği, «dünya edebiyatı) ve "ulusal edebiyat" kavramlarının ışığı altında halâ tartışılmaktadır, İsviçre'deki kültür pluralizmi ise bu tartışmaya değişik bir boyut eklemektedir. Ancak bu bağlamda bir gerçeği vurgulamadan geçemeyeceğiz: Yerel öğeler bir edebiyat ürününün oluşması sırasında yalnızca doğal yapı taşlarından biridir. Yazar gerçeğini kuşkusuz yerel olanın içinde yakalayacaktır. Yerel öge ise ancak, hem içerik hem de biçim açısından evrensel olanla bir bileşime varıldığında gerçeğe değerine ulaşır.